

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА

Наталія Оніщенко

докторка юридичних наук, професорка,
академчия НАПрН України,
академчия-секретар відділення теорії та історії держави
і права НАПрН України, заслужена юристка України,
заступниця директора Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1671-2139>
idpnanu@gmail.com

Леся Малюга

докторка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0523-221X>
lesya_maluga@ukr.net

Марина Булкат

докторка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри галузевого права
та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”,
наукова консультантка департаменту аналітичної
та правової роботи апарату Верховного Суду
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-4647-8199>
ufim@ukr.net

УДК 340.1

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ГЕНДЕРНОЇ ПАРАДИГМИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

АНОТАЦІЯ. Еволюція вітчизняних гендерних концептів пройшла шлях від псевдофеміністичних періоду радянської окупації до новітніх стандартів демократичних, правових держав, від урівняння жіночих прав на чоловічих умовах до інклюзивного забезпечення кожному його потреб, що враховує біологічні, фізичні, соціальні та інші особливості. Розвиток цих положень в усіх наукових галузях і практичних сферах – актуальна тенденція поступу сучасного людиноцентричного суспільства й держави. Вітчизняна гендерна парадигма еволюціо-

нувала від періоду її переосмислення після відновлення незалежності, вивчення стандартів і практик демократичних, правових держав, дослідження гендерної термінології; формування вітчизняної демократичної парадигми розвитку громадянського суспільства і держави, практичного створення правових інструментів забезпечення прав людини, зокрема в питаннях гендерної рівності, заснованих на європейських наукових підходах і законодавстві; формування збалансованого гендерного законодавства, глибокого вивчення актуальних питань у різних наукових галузях. Теперішнє десятиліття відзначено стратегічним баченням соціальних, економічних та інших переваг інклюзивної гендерної політики, як у західноєвропейській, так і у вітчизняній доктрині та практиці. Відбулося доволі різке зміщення акцентів гендерної парадигми від визнання і правового забезпечення тотальної рівності до інклюзії. У площині правничої науки видається актуальним подальший поступ доктрини гендерного права та міжнародного гендерного права, які вже зараз виступають новими напрямками в юриспруденції. Важливого значення набуває напрацювання профільних положень соціального права. Очікуваними є кроссекторальні дослідження, що врахують положення права та гендерної соціології, психології. Перспективними є дослідження співвідношення положень гендерного права та медичного права. Концептуальним напрямом досліджень є робота з правничою візією конкретних інструментів гендерної інклюзії. Вона прогнозовано стане основою законодавчої роботи. У вищих юридичних навчальних закладах запроваджено відповідні курси, сформовано програми навчальних дисциплін, їх слід розвивати. Надзвичайно перспективний напрям досліджень у царині науки політології загалом і публічного адміністрування зокрема – формування положень про кореляцію потенціалу, забезпечення потреб та ефективність показників публічного адміністрування з огляду на гендер. У площині науки педагогіки науковцям варто активно долучитись до аналізу практичних проблем під час реалізації Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року. Історики напрацьовали положення про генезу образу жінки у вітчизняній історії та традиційній українській культурі, спростовано тезу про те, що в українській традиційній культурі панував матриархат, міф про Особливу Українську Жінку-Берегиню. У цьому контексті актуальними видаються кроссекторальні дослідження на перетині історичної та філософської наук з урахуванням положень україністики щодо сучасної візії української жінки. Варто звернути увагу на необхідність розвитку вітчизняної гендерної парадигми з урахуванням автентичних українських культурних і державницьких практик. У приватному секторі набули актуальності тренінги з гендерно-інклюзивного підходу організації роботи компаній. Вони прогнозовано дадуть важливий емпіричний досвід і верифікаційний матеріал для науки. У зв'язку з війною українське суспільство і держава знову на вістрі розвитку гендерної парадигми. У науковій сфері активно обговорюють питання щодо ролі жінки у проблемах співвідношення глобального права на мир, права на мир народу (як політичної категорії), права на мир кожної людини. Над вирішенням конкретних проблем працюють науковці та практики оборонної сфери. Українські жінки заміщають чоловіків на складних роботах і при цьому продовжують виконувати біологічну та соціальну ролі. Це окреслює перспективу формування нової візії інструментів гендерної інклюзії, які будуть взірцевими для інших європейських держав, як в емпіричній, так і в практичній площині, з огляду на унікальність досвіду боротьби українського суспільства та держави в новітній історії європейських демократичних, правових держав.

Ключові слова: гендерна парадигма; гендерні права; гендерна термінологія; інклюзія; інструменти інклюзії.

Європейський Союз (далі – ЄС) не включав питання гендерної рівності до переліку необхідних для членства України трансформацій, тоді як їх рекомендовано здійснити Молдові та Грузії¹. Це засвідчує, що упродовж останніх тридцяти років в утвердженні рівності гендерних прав Україною досягнуто значного прогресу. Водночас Верховна Рада України розглядає

¹ 'Прогрес України у гендерному питанні задовольняє ЄС' – Стефанішина (Укрінформ, 22.11.2023) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3790250-progres-ukraini-u-gendernomu-pitanni-zadovolnae-es-stefanisina.html>> (дата звернення: 08.01.2024).

можливість поширення гендерних квот на посади державної служби, адже у сфері публічного адміністрування залишається “перевернута піраміда гендерного співвідношення”². Фахівці зазначають, що сутність гендерного мейнстримінгу зберігає значення, у кожній державі світу тією чи іншою мірою продовжує існувати гендерна асиметрія³, а глибоке розуміння гендерної проблематики, широке поле вітчизняних наукових рефлексій має стати підмурком сучасних реформ⁴, продовжити демократичні, правові практики розвитку української держави. У цьому контексті слід узагальнити віхи трансформації вітчизняної парадигми гендерної рівності й окреслити перспективи її розвитку. Характеризуючи методологічну складову, варто зауважити, що питання гендерної рівності передбачають використання кроссекторальних положень історії, права, політології, соціології, педагогіки тощо. Це позначається на формуванні доктринальних меж вивчення, методологічного інструментарію тощо. Вочевидь, неможливо в межах публікації висвітлити всі аспекти розвитку гендерної парадигми, її спрямовано на окреслення загальних тенденцій такої еволюції.

Розвиток правових положень про гендерну рівність, роль жінки у суспільствах сучасних демократичних європейських держав відбувався у контексті поступу прав людини на тлі феміністичних рухів⁵. Науковці традиційно звертають увагу на концептуалізацію гендерної рівності у політичній та правовій складових діяльності ЄС із середини 1970-х років⁶. Однак генеза розвитку вітчизняної парадигми гендерної рівності засвідчує її автентичний шлях і безперервність практик протягом багатьох століть⁷. В основі їх аналізу – вітчизняні історичні й історико-правові дослідження, зокрема, В. Смолія⁸, І. Усенка⁹, А. Берлача, І. Мацелюх¹⁰ та ін.

² ВР може поширити гендерні квоти на посади держслужби – Корнієнко (Укрінформ, 22.11.2023) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3790220-vr-moze-posiriti-genderni-kvoti-na-posadi-derzsluzbi-kornienko.html>> (дата звернення: 08.01.2024).

³ Грицай І, *Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика* (Хай-Тек Прес 2018) 5; Кузьменко Л, Катерина Левченко: Євроінтеграційні процеси – дуже серйозний каталізатор гендерної політики’ (Повага, 01.03.2023) <<https://longread.povaha.org.ua/kateryna-levchenko-yevrointegratsijni-protsesy-duzhe-serjoznoj-katalizator-gendernoyi-polityky>> (дата звернення: 08.01.2024).

⁴ Марценюк Т, ‘Жінки у “великій політиці”: гендерний аналіз Верховної Ради України’ (2018) 1 Наукові записки НаУКМА. Соціологія 43–53; Харитоновна О, ‘Гендерний мейнстримінг у кримінальному праві України: основні акценти реформ у сфері протидії сексуальним злочинам’ (2020) 2 Порівняльно-аналітичне право 175–180; Стрельченко О, Бухтіярова І, Бухтіяров О, ‘Гендерний мейнстримінг під час реалізації публічно-правових повноважень на шляху євроінтеграційних процесів: адміністративно-правовий аспект’ (2022) 5 Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції 153.

⁵ Оніщенко Н, Львова О, ‘Гендерна рівність: крок до розвитку чи моральна криза сучасного суспільства?’ (2013) 62 Держава і право. Юридичні і політичні науки 4; Климчук І, ‘Формування і розвиток феміністських підходів у теорії міжнародних відносин’ (2016) 109 Гілея: науковий вісник 300–5.

⁶ Сваюля І, ‘Концептуальні засади та інституційні механізми реалізації гендерної політики Європейського Союзу’ (дис канд політ наук, 2020) 19.

⁷ Див., наприклад: Богачевська-Хом’як М, *Білим по білому: жінки в громадському житті України, 1884–1939* (Львів 1995) 424; Левченко К, *Національний механізм формування та впровадження гендерної політики в Україні: історико-правовий огляд* (Видавництво Національного ун-ту внутрішніх справ 2003) 44.

⁸ Див., наприклад: Смолій В, Степанков В, *Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.)* (Києво-Могилянська академія 2009) 447.

⁹ Див.: Усенко І (ред), *Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст.* (Наук. думка 2006) 280.

¹⁰ Див., наприклад: Берлач А, Мацелюх І, ‘Формування та закріплення принципів гендерної рівності в міжнародних нормативно-правових актах’ [2023] 2 (2) Право і суспільство 259–64.

Історико-правова ретроспектива засвідчує прогресивні українські практики. Так, за загальним правилом, в європейських державах нормами звичаєвого, канонічного права, приписами законодавства, дієздатність жінок суттєво обмежувалась як у соціальній, так і в економічній сферах. Вони у виняткових випадках брали участь в управлінні державою, не обіймали посад публічних службовців, не виступали свідками у суді чи учасницями процесу тощо. Натомість в Українській державі¹¹ жінки мали суттєво більше прав. Вступаючи у шлюб як повноцінний суб'єкт договору, жінка зберігала за собою все майно, яке після смерті чоловіка не включалося у спільну спадщину. Вона володіла правом на придане і спадок, була учасницею цивільно-правових відносин. Вдова була головою сім'ї і не потребувала опікуна. Історики права, посилаючись на літописні джерела, наводять численні приклади, де жінкам княжого роду належали містечка, села, великі статки¹². У період втрати державності місце жінки в суспільно-політичному житті було збережено. Статут Великого князівства Литовського 1529 р. на жінок-вдів покладав виконання військових обов'язків з оборони держави, вони нарівні з чоловіками зобов'язані були відправляти для участі у воєнних діях споряджених людей, забезпечивши їх зброєю, кінями, грішми тощо¹³. Аналізуючи період Української Гетьманської держави, фахівці відзначають поважне становище жінки. За козацьким звичаєвим правом засуджений до смертної кари міг уникнути покарання, якщо дівчина бажала вийти за нього заміж¹⁴. Дружини заможних козаків за відсутності своїх чоловіків здійснювали управління полками і сотнями. Видавали офіційні документи (накази, інструкції, універсали) – правові акти, які мали юридичну силу в усій Козацькій державі і були обов'язковими до виконання. Жінка мала право зберігати дівоче прізвище. Ганна Золотаренко – третя дружина Богдана Хмельницького, зберегла своє прізвище і неодноразово видавала універсали, які засвідчувала власним підписом і гетьманською печаткою¹⁵.

Гене́за українського права засвідчує імплементацію прогресивних гендерних практик в українській державницькій доктрині і практиці протягом багатьох століть розвитку. Гендерну роль жінки в українській державницькій традиції було виражено через глибоку повагу та пошану до її соціальної ролі та внеску у розвиток суспільства і держави. Вона була учасницею суспільних відносин, могла здійснювати адміністрування та управління власними територіями, звертатися до суду, нести військову службу та ви-

¹¹ Руська держава, Київська держава, Києворуська держава, Київська Русь, Русь, Русь-Україна, Україна-Русь, Україна – назви нашої держави в різні історичні періоди в історичних джерелах і сучасних історичних дослідженнях.

¹² Черняхівська В, 'Історичний досвід становлення української моделі гендерного паритету' (2016) 10 Державне управління: удосконалення та розвиток <<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1012>> (дата звернення: 08.01.2024).

¹³ Означені приписи дублювалися і у наступних редакціях Литовських статутів 1566, 1588 та були чинними на території Лівобережної України до 1840 р., а на Правобережній – до 1842 р. Див.: Статути Великого князівства Литовського, т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року (Ківалов С, Музиченко П, Паньков А ред, Юридична література 2002) 217.

¹⁴ Захарченко П, *Історія держави та права України: підручник* (Атіка 2005) 130.

¹⁵ Зінченко Н, 'Ганна Золотаренко: третя дружина Хмельницького, яка керувала і ним, і гетьманатом' (Українки) <<https://ukrainky.com.ua/ganna-zolotarenko-tretya-druzhyna-hmelnyczkogo-yaka-keruvala-i-nim-i-getmanatom>> (дата звернення: 08.01.2024).

конувати інші функції, які, за загальним правилом, були недоступні жінкам у багатьох інших країнах Європи.

У перше десятиліття після відновлення незалежності положення вітчизняної гендерної парадигми були доволі контroversійними¹⁶. Переглядаючи їх, відзначаємо мейнстрим тверджень, що у період радянської окупації жінки активно працювали на будівництві, у промисловості тощо. Використовували статистику, що в 1980-х роках кількість жінок, зайнятих у промисловості, становила 48 %, фактична гендерна паритетність. Натомість частка зайнятості жінок у промисловості після відновлення незалежності одразу впала до 30 % відсотків. Почались розмови про падіння зайнятості жінок у певних секторах і необхідність вирішення цього гендерного викривлення. Це період переосмислення гендерної парадигми, вивчення стандартів і практик демократичних, правових держав, дослідження гендерної термінології у різних наукових сферах¹⁷ тощо.

Нині, із відстані тридцяти років розвитку нашого громадянського суспільства, здійснені фахові дослідження, відзначено безумовну соціальну, економічну, кар'єрну дискримінацію жінок у період радянської окупації. Проаналізовано, що демографічна ситуація після Другої світової війни характеризувалася нерівномірним гендерним перерозподілом, особливо серед людей працездатного віку. У 1945 р. чисельність працездатного населення не перевищувала 3,5 млн осіб проти 7,2 млн перед війною, при цьому кількісний склад жінок станом на 1 січня 1945 р. становив 64 % усього населення України. Фахівці відзначили, що після Другої світової війни близько 50 % усіх робіт на вугільних шахтах Донецького басейну виконували жінки¹⁸. Працівники сільського господарства були укомплектовані на 80 % із жінок, що мали відпрацьовувати трудодні нарівні з чоловіками, попри народження дітей, додаткові соціальні обов'язки тощо¹⁹. Натепер дослідження положень, продуктованих радянським окупаційним режимом, про “жінку-трудівницю” показали їх дискримінаційний характер, нічого спільного із забезпеченням рівності прав і свобод людини псевдофеміністичні концепти не мали²⁰. Натомість мали на меті підтримання економічних показників через рабське суспільне становище і працю жінок, прикритих лозунгами.

У 2000-і роки відзначаємо формування вітчизняної демократичної парадигми розвитку громадянського суспільства і держави, практичне створення правових інструментів забезпечення прав людини, зокрема в питаннях гендерної рівності, заснованих на європейських наукових підходах і зако-

¹⁶ Лаврінченко Н, ‘Жіночий рух у посткомуністичній Україні: досягнення і прорахунки’ (1995) 13 Політичний портрет України: бюлетень дослідно-навчального центру “Демократичні ініціативи” 9–14; Лаврінченко Н, ‘Гендерна динаміка соціально-економічного статусу’ в *Українське суспільство 1992–2004. Моніторинг соціальних змін* (Ворона В, Шульга М ред, Інститут соціології НАН України 2004) 81–89.

¹⁷ Див., наприклад: Кісь О, ‘Дефініції фемінізму’ (2000) 17 Незалежний культурологічний часопис “І” 14–21.

¹⁸ Див., наприклад: Боднар А, ‘Жінки шахтарського Донбасу і війни’ (*Тексти*, 25.05.2017) <https://texty.org.ua/archive-blogs/76778/Zhinky_shahtarskogo_Donbasu_i_vijny-76778> (дата звернення: 08.01.2024); Бровар О, ‘Стан вугільної промисловості Донбасу та її відбудова у 1943–1945 рр.’ (2006) 95 *Культура народів Причорномор'я* 12–7.

¹⁹ Смольницька М, ‘Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика’ (2011) 16 *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика* 162–74.

²⁰ Там само.

нодавстві. Фахівці різних наукових галузей відзначили знакові зміни у співпраці міждержавних, державних і громадських організацій щодо гендерної проблематики, позитивні зрушення у створенні нормативно-законодавчої бази²¹. Значний масив наукового коментування було присвячено положенням Указу Президента України “Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”²², Закону України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”²³ тощо. Варто відзначити увагу фахової спільноти, науковців, лідерів думок у цей період до питань насильства за ознакою статі, економічної та управлінської гендерної дискримінації²⁴. У середині 2000-х років фахівці звертали увагу, що в нашій країні, де 53 % населення – жінки, серед народних депутатів їх лише 5 %, що значно менше європейських показників²⁵. Науковці зауважували необхідність політичної волі щодо реалізації гендерних перетворень, відзначили орієнтування на міжнародно-правові стандарти²⁶.

Протягом наступного десятиліття (2010–2020 рр.) фахівці констатували, що гендерне законодавство України загалом може бути охарактеризоване як збалансоване²⁷, попри значну кількість декларативних норм. У науковій доктрині звертали увагу на фоновий характер дискримінації, патерналізм, як механізм компенсації непартнерських відносин²⁸. Серед причин звертали увагу вже на самодискримінацію жінок через відповідальність перед сім’єю, дітьми. Варто відзначити, що попри мейнстрим західноєвропейської доктрини, концентрований у цей період на доктрині тотальної рівності, вітчизняні науковці вже у 2013 р. стверджували:

²¹ Левченко (н 7) 44; Грицяк Н, *Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики* (Видавництво НАДУ 2004) 223.

²² Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Указ Президента України від 26 липня 2005 р. № 1135/2005 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135/2005#Text>> (дата звернення: 08.01.2024).

²³ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>> (дата звернення: 08.01.2024).

²⁴ Близнюк В, ‘Гендерні відносини в економічній сфері’ в *Основи теорії гендеру: навч. посіб.* (Скорик М відп ред, К.І.С. 2004) 327–53.

²⁵ Гендерні конференції в КПІ (КПІ ім. Ігоря Сікорського) <<https://kpi.ua/05-11-04>> (дата звернення: 08.01.2024).

²⁶ Див., наприклад: *Впровадження гендерних підходів у діяльність органів виконавчої влади: практич. посіб. для державних службовців* (Буроменський М ред, К.І.С. 2004) 178; *Впровадження гендерних підходів у роботу комітетів Верховної Ради України: практич. посіб.* (Зайчук В гол. ред., К.І.С. 2004) 186; *Гендерна експертиза українського законодавства (концептуальні засади)* (Мельник Т ред, Логос 2001) 120; Грицяк Н, ‘Проблеми трансформації державного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в Україні’ [2003] 1/1–3(9) *Управління сучасним містом* 26–33; Грицяк (н 21) 384.

²⁷ Див., наприклад: Галустьян Ю, ‘Функціонування національного механізму реалізації гендерної політики: аналітичний звіт за результатами проведення інтерв’ю з експертами у галузі гендерної політики’ в *Дослідження, проведені в рамках підготовки восьмої періодичної доповіді про виконання Україною Конвенції ООН Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок* (2014) 5–26; Волосевич І, Костюченко Т, Марценюк Т, ‘Оцінка обізнаності про існування Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та дотичних до неї законів’ *Дослідження, проведені в рамках підготовки восьмої періодичної доповіді про виконання Україною Конвенції ООН Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок* (2014) 81–102.

²⁸ Див., наприклад: Боровцова М, ‘Гендер як неповторна репрезентація статі’ [2012] 17 (5) *Вісник Одеського національного університету. Психологія* 6–12; Бурейчак Т, ‘Конструювання гендерних ідентичностей в дискурсах реклами’ (дис канд соц наук, 2006) 287.

Неможливо нівелювати відмінності жінки та чоловіка, визнати їх біологічну ідентичність, таке регулювання матиме дискримінаційний характер щодо тієї чи іншої статі. Необхідно забезпечити рівноправний розподіл соціальних, політичних, економічних можливостей та ресурсів. Досягнення гендерної рівності не є самоціллю, а заходом забезпечення сталого розвитку суспільства в цілому²⁹.

Фахівці різних галузей відзначають, що зайнятість жінок є менш сталою. Вказували на необхідність переоцінки ролі програм соціально-економічного розвитку та галузевих програм у зменшенні гендерних дисбалансів³⁰. Було проведено значну кількість галузевих конференцій жінок – науковиць, освітянок, промисловиць, підприємниць тощо з проблем гендерної професійної сегрегації³¹.

Теперішнє десятиліття позначено стратегічним баченням соціальних, економічних та інших переваг інклюзивної гендерної політики, як у західноєвропейській³², так і у вітчизняній доктрині і практиці. Відбулося доволі різке зміщення акцентів гендерної парадигми від визнання і правового забезпечення тотальної рівності до інклюзії. Еволюція вітчизняної гендерної парадигми пройшла шлях від псевдофеміністичного періоду радянської окупації до стандартів демократичних, правових держав, від урівняння прав жінок на чоловічих умовах до інклюзивного забезпечення кожного його потреб, що враховує біологічні, фізичні, соціальні та інші особливості. Розвиток цих положень в усіх наукових галузях і практичних сферах – актуальна тенденція поступу сучасного людиноцентричного суспільства і держави. Ми стали на цей шлях завдяки фаховим обговоренням, науковим дослідженням, які поступово формують положення, що використовуються у державній політиці, праві, профільних нормах законодавства тощо.

Правники вже повсякденно оперують поняттями “гендерний розрив”, “гендерний індекс”, “гендерне оцінювання” і “гендерна стратегія”. Доволі дослідженими у площині правничих наук є міжнародні стандарти гендерної рівності, розвиток гендерного законодавства. Видається актуальним подальший поступ доктрини гендерного права та міжнародного гендерного права, які вже зараз виступають напрямками в юриспруденції³³. У цьому контексті

²⁹ Оніщенко, Львова (н 5) 4.

³⁰ Рош А, *Перша стаття. Зміни та криза чоловічої ідентичності* (Славінська І пер з фр, Основи 2018) 248; Агєєва В, Марценюк Т (упоряд), *Інша оптика: гендерні виклики сучасності*: збірник наукових праць (Смолюк 2019) 256.

³¹ Див., наприклад: Бундак О, ‘Гендерні студії: реалії та перспективи’ в *Соціальні практики формування гендерної чутливості й толерантності: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю* (2016) 109–19.

³² Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 <<https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>> (дата звернення: 08.01.2024); Уотсон К, *Гендерні питання в секторі оборони*: збірник інформаційно-методичних матеріалів (Центр ДКЗС, ОБСЕ/БДПДЛ, ООН Жінки, 2020) <<https://www.osce.org/files/f/documents/a/b/468957.pdf>> (дата звернення: 08.01.2024).

³³ Аніщук Н, ‘Система гендерного права: поняття та основні структурні елементи’ (2010) 9 Наукові праці Національного університету “Одеська юридична академія” 370–81; Донченко О, ‘Гендерне право у питаннях та відповідях’ (Юридичний факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича) <<https://law.chnu.edu.ua/henderne-pravo-u-pytanniakh-ta-vidpoviadiakh>> (дата звернення: 08.01.2024); Дудник Р, ‘Гендерне право та система права: проблеми теорії та практики’ (2022) 4 Аналітично-порівняльне правознавство 23–6; Дудник Р, ‘Місце гендерного права у системі права України’ в *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., т 1 (С Ківалов заг ред, Юридика 2023) 84–85.

важливого значення також набуває напрацювання профільних положень соціального права. Очікуваними є кроссекторальні дослідження, що враховують положення права та гендерної соціології, психології³⁴. Перспективним є дослідження співвідношення положень гендерного права та медичного права. Концептуальним напрямом досліджень є робота з правничою візією конкретних інструментів гендерної інклюзії, як поняття, у найширшому його розумінні, щодо забезпечення кожному однакового доступу до всіх державних сфер з огляду на його біологічні, фізичні, соціальні та інші характеристики. Вона прогнозовано стане основою відповідної законодавчої роботи. У вищих юридичних навчальних закладах запроваджено відповідні курси, сформовано програми навчальних дисциплін³⁵ і видань³⁶, їх треба плекати та розвивати.

У сфері політології розроблено надзвичайний пласт наукових положень у площині широкої палітри від загальних засад гендерної політики, що ґрунтуються на працях І. Кресіної³⁷, В. Цветкова³⁸ та інших науковців, до окремих актуальних питань³⁹ і конкретних інструментів державного адміністрування. Якщо гендерні квоти у державній політиці раніше розглядалися як форма позитивної дискримінації з метою відновлення прав жінок, натепер це інклюзивний інструмент, що враховує біологічне, фізичне, соціальне й інше різноманіття людей. Національне агентство України з питань державної служби ще у 2021 р. допустило можливість упровадження на державній службі гендерних квот. Із загальної кількості державних службовців, яка становить 176 тис. 527 осіб, 75,9 % – жінки і 24,1 % – чоловіки. Водночас, якщо говорити про категорію “А”, то жінок 33,3 %, а чоловіків відповідно – 66,7 %. Вочевидь, цей підхід пропонує формулу “гендер керівних посад має відповідати гендеру основної кількості зайнятих у секторі”. Можливо, це пов’язано з практичним використанням у державній політиці положень різних наукових галузей про кореляцію потенціалу, забезпечення потреб та ефективність показників публічного адміністрування з огляду

³⁴ Шевченко Л, Кобікова Ю, Ламаш І та ін, *Гендер у психологічних та соціологічних дослідженнях: навч. посіб.* (Міжнародний благодійний фонд “СНІД Фонд Схід-Захід”, Харківський національний університет внутрішніх справ 2015) 148.

³⁵ Див., наприклад: Дисципліна “Принципи гендерної рівності: проблеми теорії та практики” (Інститут права КНУ імені Тараса Шевченка) <https://asp.knu.ua/doc/DVA1_2022/5_P1_NNILaw.pdf> (дата звернення: 08.01.2024); Дисципліна “Гендерна політика в системі публічного управління” (КПІ) <https://ktru.kpi.ua/wp-content/uploads/2021/09/raeu_henderna-polityka_anotacia.pdf> (дата звернення: 08.01.2024); Силабус навчальної дисципліни “Правові аспекти гендеру” (Національний університет “Чернігівський колегіум” імені Т. Г. Шевченка) <<https://www.lvduvs.edu.ua/uk/karta-dokumentiv/category/2-gender-policy.html?download=28:pravovi-aspekty-henderu>> (дата звернення: 08.01.2024); Силабус курсу “Гендерна рівність та права жінок” (Юридичний факультет ЛНУ ім. Івана Франка) <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/Henderna-rivnist-ta-prava-zhinok_Sylabus-1.pdf> (дата звернення: 08.01.2024); Навчальна дисципліна “Гендерна рівність та права жінок” (Волинський національний університет імені Лесі Українки) <https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2023-01/ВД%2011%20Силабус_Генд_і_права%20жінок_.pdf> (дата звернення: 08.01.2024).

³⁶ Уварова О, *Права жінок та гендерна рівність: навч. посіб.* (ФОП Голембовська О О 2018) 204.

³⁷ Кресіна І, *Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітологічний аналіз* (Вища школа 1998) 392.

³⁸ Цветков В, Кресіна І, Коваленко А, *Суспільна трансформація і державне управління в Україні: Політико-правові детермінанти* (Ін-т держави і права ім В М Корещького НАН України 2003) 496.

³⁹ Зернецька О, Мирончук О, *Гендерна політика у сфері академічної науки* (2008) 5 *Політичний менеджмент* 116–27; Грабовська І, *Євростандарти та українська гендерна політика: точки перетину* [2018] 7 (2) *Молодий вчений* 474–478; Грабовська І, *Проблеми та перспективи жінки в сучасній українській політиці* (2001) 6 *Сучасність* 54–9.

на гендер керівника та працівників. Це надзвичайно перспективний напрям досліджень у царині науки політології загалом та публічного адміністрування зокрема. У практичній сфері публічного адміністрування формуються також поняття гендерного портрету області⁴⁰, ці ініціативи варті уваги.

У площині науки педагогіки напрацьовано положення курсу та навчальних видань із гендерної педагогіки⁴¹. Схвалено Стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року, затверджено операційний план з її реалізації на 2022–2024 рр.⁴². Профільним науковцям варто активно долучитись до аналізу практичних проблем під час реалізації Стратегії.

Історики напрацювали положення про генезу образу жінки у вітчизняній історії та традиційній українській культурі⁴³. Спростовано тезу про те, що в українській традиційній культурі панував матриархат, зокрема проаналізовано праці В. Охрімовича, П. Єфименка, О. Кістяківського, В. Василенка та ін. Фахівці застерігають:

У кожній європейській культурі – залежно від історичного періоду та конкретної соціальної верстви, про яку ми ведемо мову, – уявлення про те, що означає бути правильною та гідною або, навпаки, нищою жінкою, відрізнялися. Слід лишень розуміти, що в жодній європейській культурі (в тому числі й українській) ніколи не панував матриархат. Усі ці культури були патріархальними – кожна у свій спосіб⁴⁴.

Науковці дослідили і міф про “Берегиню”⁴⁵. О. Кісь із цього приводу зазначила:

В сучасній україністиці спостерігаємо парадоксальне явище: з одного боку формальне визнання та повсюдне наголошення особливої ролі та місця жінки в культурі, суспільстві та історії України, оспівування українських “мадон” різного гатунку та чи не тотальне поклоніння Матері та Материнству; з іншого – цілковита відсутність ґрунтовних досліджень гендерних аспектів традиційної української культури. Міф про Особливу Українську Жінку-Берегиню наразі підминив собою глибокі наукові розвідки⁴⁶.

⁴⁰ *Гендерний портрет Дніпропетровської області: наук.-практ. видання* (Наливайко Л заг ред, Дніпроп держ ун-т внутр справ 2020) 94.

⁴¹ Робоча програма “Гендерна педагогіка” (Київський університет імені Бориса Грінченка) <https://www.pri.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/P1/kipi/PDF/Henderna_pedahohika_2015-2016.pdf> (дата звернення: 08.01.2024); Лебідь І, *Гендерна педагогіка. Навчально-методичний посібник* (Друкарня “Рута” 2015) 130.

⁴² Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022–2024 роки з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2022 р. № 1163-р <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text>> (дата звернення: 08.01.2024).

⁴³ Жінка у традиційній українській культурі: міфи і правда: Інтерв’ю виконувача обов’язків завідувача відділу соціальної антропології Інституту народознавства НАН України доктора історичних наук Оксани Кісь програмі “Шаровари-шоу” радіостанції “Українське радіо ‘Культура’” (НАН України, 28.07.2019) <<https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5359>> (дата звернення: 08.01.2024).

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Буйських Ю, “Берегиня”: спроба деконструкції одного “кабінетного” міфа’ (Україна Модерна, 18.05.2018) <<http://uamoderna.com/md/buyskykh-berehynia-myth>> (дата звернення: 08.01.2024).

⁴⁶ Кісь О, ‘Кого оберігає берегиня, або матриархат як чоловічий винахід’ (Гендер в деталях, 02.12.2019) <<https://genderindetail.org.ua/library/ukraina/kogo-oberigae-berehynya-abo-matriarhat-yak-cholovichiivinahid-1341287.html>> (дата звернення: 08.01.2024).

У цьому контексті актуальними видаються кроссекторальні дослідження на перетині історичної та філософської наук⁴⁷ з урахуванням положень україністики щодо сучасної візії української жінки. Варто звернути увагу на необхідність розвитку вітчизняної гендерної парадигми з урахуванням автентичних українських культурних і державницьких практик.

У приватному секторі набули актуальності тренінги з гендерно-інклюзивного підходу до організації роботи компаній⁴⁸. Гендерно-інклюзивний підхід натепер – не про окремі групи, а про кожного, він людиноцентричний і забезпечує ефективне використання потенціалу кожного працівника, що в сукупності дає не лише позитивний мікроклімат, зменшення витрат, а й конкретний економічний результат. Для цього фахівці працюють із гендерним таргетом, вивчають особливі потреби, які впливають на результат роботи та ключові показники ефективності (*key performance indicators*) тощо. Вони прогнозовано дадуть важливий емпіричний досвід і верифікаційний матеріал для науки.

Висновки. У зв'язку з війною українське суспільство і держава знову на вістрі розвитку гендерної парадигми. У науковій сфері активно обговорюються питання щодо ролі жінки у проблемах співвідношення глобального права на мир, права на мир народу (як політичної категорії), права на мир кожної людини⁴⁹. Над вирішеннями конкретних проблем активно працюють науковці та практики в оборонній сфері⁵⁰. Українські жінки знову заміщають чоловіків на складних роботах⁵¹ і при цьому продовжують виконувати біологічну та соціальну ролі. Науковці звертають увагу на нагальну необхідність подальшого наукового опрацювання змісту категорій “гендерні правовідносини”, “гендерні права”, “гендерно зумовлене насильство” з урахуванням викликів війни; дослідити соціально вразливі групи в умовах воєнного стану; продискутувати поняття гендерно зумовленого насильства й інші у колі гендерної проблематики крізь призму національного контексту (досвід України й Ізраїлю) тощо⁵². Це окреслює перспективу формування нової візії інструментів гендерної інклюзії, які будуть взірцевими для інших європейських держав, як в емпіричній, так і в практичній площині, з огляду на унікальність досвіду боротьби українського суспільства та держави в новітній історії європейських демократичних, правових держав.

⁴⁷ Див., наприклад: Грабовська І, ‘Проблема жіночого політичного лідерства в сучасній Україні: соціофілософський аналіз’ (2015) Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka: Zbior raportow naukowych 93–5.

⁴⁸ Селюкова Н, ‘Гендерно-інклюзивний підхід: три поради для вашої організації’ (*Громадський простір*, 30.08.2022) <<https://www.prostir.ua/?news=henderno-inklyuzyvnyj-pidhid-try-porady-dlya-vashoji-orhanizatsiji>> (дата звернення: 08.01.2024).

⁴⁹ ‘Формула миру. Право людини на мир’ (*Укрінформ*, 13.12.2023) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/3799000-formula-miru-pravo-ludini-na-mir.html>> (дата звернення: 08.01.2024).

⁵⁰ *Розуміння маскуліності та гендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2021 р.) (Черней В, Гусарев С, Чернявський С та ін редкол, Нац акад внутр справ 2021) 234.

⁵¹ ‘Українські жінки заміняють у шахтах чоловіків, які пішли на фронт: фоторепортаж із-під землі “Радіо Свобода”’ (*Радіо Свобода*, 22.11.2023) <<https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-vuhilni-shakhty-zhinky-viyna/32695783.html>> (дата звернення: 08.01.2024).

⁵² Всеукраїнська науково-практична конференція “Захист соціально вразливих груп: міжнародний та національний виміри” (*НАН України*, 25.10.2023) <<https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10670>> (дата звернення: 08.01.2024).

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bohachevska-Khom'iak M, *Bilym po bilomu: zhinky v hromadskomu zhytti Ukrainy, 1884–1939* (Lybid 1995).
2. Hrytsai I, *Mekhanizm zabezpechennia pryntsyphu hendernoї rivnosti: teoriia ta praktyka* (Khaitek Pres 2018).
3. Hrytsiak N, *Formuvannia hendernoї polityky v Ukraini: problemy teorii, metodolohii, praktyky* (Vydavnytstvo NADU 2004).
4. Kresina I, *Ukrainska natsionalna svidomist i suchasni politychni protsesy: etnopolitohichnyi analiz* (Vyshcha shkola 1998).
5. Lebid I, *Genderna pedahohika. Navchalno-metodychnyi posibnyk* (Drukarnia "Ruta" 2015).
6. Levchenko K, *Natsionalnyi mekhanizm formuvannia ta vprovadzhenia hendernoї polityky v Ukraini: istoryko-pravovi ohliad* (Vydavnytstvo Natsionalnoho un-tu vnutrishnikh sprav 2003).
7. Shevchenko L, Kobikova Yu, Lamash I ta in, *Hender u psykhohichnykh ta sotsiolohichnykh doslidzhenniakh: navch. posib.* (Mizhnar blahod fond "SNID Fond Skhid-Zakhid", Khark nats un-t vnutr sprav 2015).
8. Smolii V, Stepankov V, *Ukrainska natsionalna revoliutsiia XVII st. (1648–1676 rr.)* (Kyievo-Mohylianska akademiia 2009).
9. Tsvietkov V, Kresina I, Kovalenko A, *Suspilna transformatsiia i derzhavne upravlinnia v Ukraini: Polityko-pravovi determinanty* (In-t derzhavy i prava im V M Koretskoho NAN Ukrainy 2003).
10. Uvarova O, *Prava zhinok ta henderna rivnist: navch. posib.* (FOP Holembovska O O 2018).
11. Zakharchenko P, *Istoriia derzhavy ta prava Ukrainy: pidruchnyk* (Atika 2005).

Edited and translated books

12. Aheieva V, Martseniuk T (uporiadnyky), *Insha optyka: henderni vyklyky suchasnosti: zbirnyk naukovykh prats* (Smoloskyp 2019).
13. Blyzniuk V, 'Genderni vidnosyny v ekonomichnii sferi', *Osnovy teorii genderu: navch. posib.* (Skoryk M vidp red, K.I.S. 2004) 327–53.
14. Volosevych I, Kostiuhenko T, Martseniuk T, 'Otsinka obiznanosti pro isnuvannia Konventsii OON pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok ta dotychnykh do nei zakoniv' v *Doslidzhennia, provedeni v ramkakh pidhotovky vosmoi periodychnoi dopovidi pro vykonannia Ukrainoiu Konventsii OON Pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok* (2014) 81–102.
15. *Vprovadzhenia hendernykh pidkhodiv u diialnist orhaniv vykonavchoi vlady: praktych. posib. dlia derzhavnykh sluzhbovtziv* (Buromenskyi M red, K.I.S. 2004).
16. *Vprovadzhenia hendernykh pidkhodiv u robotu komitetiv Verkhovnoi Rady Ukrainy: praktychn. posib.* (Zaichuk V hol red, K.I.S. 2004).
17. Halustian Yu, 'Funktsionuvannia natsionalnoho mekhanizmu realizatsii hendernoї polityky: analitychnyi zvit za rezultatamy provedennia interv'iu z ekspertamy u haluzi hendernoї polityky' *Doslidzhennia, provedeni v ramkakh pidhotovky vosmoi periodychnoi dopovidi pro vykonannia Ukrainoiu Konventsii OON Pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok* (2014) 5–26.
18. *Henderna ekspertyza ukrainskoho zakonodavstva (kontseptualni zasady)* (Melyk T red, Lohos 2001).
19. *Hendernyi portret Dnipropetrovskoi oblasti: nauk.-prakt. vydannia* (Nalyvaiko L zah red, Dniprop derzh un-t vnutr sprav 2020) 94.
20. Lavrinenko N, 'Henderna dynamika sotsialno-ekonomichnoho statusu' Ukrainse suspilstvo 1992–2004. *Monitorynh sotsialnykh zmin* (Vorona V, Shulha M red, Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy 2004) 81–89.
21. *Rozuminnia maskulinnosti ta hendernoї rivnosti v sektori bezpeky Ukrainy ta predstavlennia rezultativ doslidzhennia: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Kyiv, 25 berez. 2021 r.) (Cherniei V, Husariev S, Cherniavskiy S ta in redkol, Nats akad vnutr sprav 2021).

22. Rosh A, *Persha stat. Zminy ta kryza cholovichoï identychnosti* (Slavinska I per z fr, Osnovy 2018).
23. *Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho, t 1: Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1529 roku* (S Kivalov, P Muzychenko, A Pankov red, Yurydychna literatura 2002).
24. Usenko I (red), *Pravovyi zvychai yak dzherelo ukrainskoho prava IX–XIX st.* (Naukova dumka 2006).

Journal articles

25. Anishchuk N, 'Systema hendernoho prava: poniattia ta osnovni strukturni elementy' (2010) 9 Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia" 370–81.
26. Berlach A, Matseliukh I, 'Formuvannia ta zakriplennia pryntsyviv hendernoï rïvnosti v mizhnarodnykh normatyvno-pravovykh aktakh' [2023] 2 (2) Pravo i suspilstvo 259–64.
27. Borovtsova M, 'Hender yak nepovtorna reprezentatsiia stati' [2012] 17 (5) Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Psykholohiia 6–12.
28. Brovar O, 'Stan vuhilnoi promyslovosti Donbasu ta yii vidbudova u 1943–1945 rr.' (2006) 95 Kultura narodov Prychernomoria 12–17.
29. Cherniakhivska V, 'Istorychni dosvid stanovlennia ukrainskoi modeli hendernoho parytetu' (2016) 10 Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok <<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1012>> (accessed: 08.01.2024).
30. Dudnyk R, 'Henderne pravo ta systema prava: problemy teorii ta praktyky' (2022) 4 Analitychno-porivnialne pravoznavstvo 23–6.
31. Hrabovska I, 'Ievrostandarty ta ukrainska henderna polityka: tochky peretynu' [2018] 7 (2) Molodyi vchenyi 474–8.
32. Hrabovska I, 'Problema zhinochoho politychnoho liderstva v suchasniï Ukraini: sotsiiofilosofskyi analiz' (2015) Aktualne naukowe problemy. Rozpatrenie, decyziya, praktyka: Zbior raportov naukovykh 93–5 (in Ukrainian).
33. Hrabovska I, 'Problemy ta perspektyvy zhinky v suchasniï ukrainskii politytsi' (2001) 6 Suchasnist 54–9.
34. Hrytsiak N, 'Problemy transformatsii derzhavnogo mekhanizmu zabezpechennia rïvnykh prav i mozhlyvosti zhinkoï i cholovikiv v Ukraini' [2003] 1/1–3(9) Upravlinnia suchasnym mistom 26–33.
35. Kharytonova O, 'Henderniï meinstyriminh u kryminalnomu pravi Ukrainy: osnovni aktsenty reform u sferi protydii seksualnym zlochynam' (2020) 2 Porivnialno-analitychne pravo 175–80.
36. Kis O, 'Definitsii feminizmu' (2000) 17 Nezaleznyi kulturolohichni chasopys "1" 14–21.
37. Klymchuk I, 'Formuvannia i rozvytok feministykykh pidkhdov u teorii mizhnarodnykh vidnosyn' (2016) 109 Hileia: naukovyi visnyk 300–5.
38. Lavrinenko N, 'Zhinochyï rukh u postkomunistychniï Ukraini: dosiahnennia i pro-rakhunky' (1995) 13 Politychni portret Ukrainy: biuletyn doslidno-navchalnoho tsentru "Demokratychni initsiatyvy" 9–14.
39. Martseniuk T, 'Zhinky u "velykii politytsi": henderniï analiz Verkhovnoi Rady Ukrainy' (2018) 1 Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsioloheia 43–53.
40. Onishchenko N, Lvova O, 'Henderna rïvnist: krok do rozvytku chy moralna kryza suchasnoho suspilstva?' (2013) 62 Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky 4.
41. Smolnitska M, 'Zhinka v radianskomu suspilstvi: ofitsiinyi obraz i realna praktyka' (2011) 16 Ukraina XX st.: kultura, ideoloheia, polityka 162–74.
42. Strelchenko O, Bukhtiarova I, Bukhtiarov O, 'Henderniï meinstyriminh pid chas realizatsii publichno-pravovykh povnovazhen na shliakhu yevrointehratsiinykh protsesiv: administratyvno-pravovyï aspekt' (2022) 5 Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii 153.
43. Zernetska O, Myronchuk O, 'Henderna polityka u sferi akademichnoi nauky' (2008) 5 Politychniï menedzhment 116–27.

Conference papers

44. Bundak O, 'Henderniï studii: realii ta perspektyvy' v *Sotsialni praktyky formuvannia hendernoï chutlyvosti y tolerantnosti: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu* (2016) 109–19.

45. Dudnyk R, 'Mistse hendernoho prava u systemi prava Ukrainy' v *Yevropeiski oriientyry rozvytku Ukrainy v umovakh viiny ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia: synerhiia naukovykh, osvitynykh ta tekhnolohichnykh rishen: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., t 1* (Kivalov S zah red, Yurydyka 2023) 84–5.

Theses

46. Bureichak T, 'Konstruiuvannya gendernykh identychnosti v dyskursakh reklamy' (dys kand sots nauk, 2006).
47. Svavolia I, 'Kontseptualni zasady ta instytutsiini mekhanizmy realizatsii hendernoi polityky Yevropeiskoho Soiuzu' (dys kand polit nauk, 2020).

Websites

48. Bodnar A, 'Zhinky shakhtarskoho Donbasu i viiny' (*Teksty*, 25.05.2017) <https://texty.org.ua/archive-blogs/76778/Zhinky_shahtarskogo_Donbasu_i_viiyny-76778> (accessed: 08.01.2024).
49. Buiskykh Yu, "'Berehynia": sproba dekonstruksii odnogo "kabinetnogo" mifa' (*Ukraina Moderna*, 18.05.2018) <<http://uamoderna.com/md/buiskykh-berehynia-myth>> (accessed: 08.01.2024).
50. Donchenko O, 'Henderne pravo u pytanniakh ta vidpovidiakh' (*Iurydychnyi fakultet Chernivetskoho natsionalnogo universytetu imeni Yurii Fedkovycha*) <<https://law.chnu.edu.ua/henderne-pravo-u-pytanniakh-ta-vidpovidiakh>> (accessed: 08.01.2024).
51. 'Formula myru. Pravo liudyny na myr' (*Ukrinform*, 13.12.2023) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3799000-formula-miru-pravo-ludini-na-mir.html>> (accessed: 08.01.2024).
52. 'Genderni konferentsii v KPI' (*KPI im. Ihoria Sikorskoho*) <<https://kpi.ua/05-11-04>> (accessed: 08.01.2024).
53. Kis O, 'Koho oberihaie berehynia, abo matriarkhat yak cholovichy vynakhid' (*Gender in de fail?* 02.12.2019) <<https://genderindetail.org.ua/library/ukraina/kogo-oberigae-beregynia-abo-matriarhat-yak-cholovichy-vinahid-1341287.html>> (accessed: 08.01.2024).
54. Kuzmenko L, 'Kateryna Levchenko: Yevrointehratsiini protsesy – duzhe seriozni katalizator hendernoi polityky' <<https://longread.povaha.org.ua/kateryna-levchenko-yevrointegratsiini-protsesy-duzhe-serioznyj-katalizator-gendernoyi-polityky>> (accessed: 08.01.2024).
55. 'Prohres Ukrainy u hendernomu pytanni zadovolniaie YeS – Stefanishyna' (*Ukrinform*, 22.11.2023) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3790250-progres-ukraini-u-gendernomu-pytanni-zadovolnae-es-stefanishyna.html>> (accessed: 08.01.2024).
56. Seliukova N, 'Henderno-inkliuzyvnyi pidkhid: try porady dlia vashoi orhanizatsii' (30.08.2022) <<https://www.prostir.ua/?news=henderno-inklyuzyvnyi-pidhid-try-porady-dlya-vashoji-orhanizatsiji>> (accessed: 08.01.2024).
57. 'Ukrainski zhinky zaminiuiut u shakhtakh cholovikiv, yaki pishly na front: fotoreportazh iz-pid zemli "Radio Svoboda"' <<https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-vuhilni-shakhty-zhinky-viyna/32695783.html>> (accessed: 08.01.2024).
58. Uotson K, 'Henderni pytannia v sektori oborony: zbirnyk informatsiino-metodychnykh materialiv' (*Tsentr DKZS, OBSiE/BDIPL, OON Zhinky*, 2020) <<https://www.osce.org/files/f/documents/a/b/468957.pdf>> (accessed: 08.01.2024).
59. 'VR mozhe poshyryty henderni kvoty na posady derzhsluzhby – Korniienko' (*Ukrinform*, 22.11.2023) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3790220-vr-moze-posiriti-genderni-kvoty-na-posady-derzhsluzhby-kornienko.html>> (accessed: 08.01.2024).
60. 'Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia "Zakhyst sotsialno vrazlyvykh hrup: mizhnarodnyi ta natsionalnyi vymiry"' (*NAN Ukrainy*, 25.10.2023) <<https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10670>> (accessed: 08.01.2024).
61. 'Zhinka u tradytsiinii ukrainskii kulturi: mify i pravda: Interv'iu vykonuvacha obov'iazkiv zaviduvacha viddilu sotsialnoi antropologii Instytutu narodoznavstva NAN Ukrainy doktora istorychnykh nauk Oksany Kis prohami "Sharovary-shou" radiostantsii "Ukrainske radio "Kultura"' (*NAN Ukrainy*, 28.07.2019) <<https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5359>> (accessed: 08.01.2024).
62. Zinchenko N, 'Hanna Zolotarenko: tretia druzhyna Khmelnytskoho, yaka keruvala i nym, i hetmanatom' (*Ukrainky*) <<https://ukrainky.com.ua/ganna-zolotarenko-tretya-druzhyna-hmelnytskoho-yaka-keruvala-i-nym-i-getmanatom>> (accessed: 08.01.2024).

Natalia Onishchenko
Lesya Malyuga
Maryna Bulkat

TRENDS OF THE GENDER PARADIGM IN UKRAINE:
GENERAL CHARACTERISTICS

ABSTRACT. The evolution of domestic gender concepts has gone from the pseudo-feminist period of the Soviet occupation to the latest standards of democratic, legal states, from the equalization of women's rights on men's terms to the inclusive provision of everyone's needs, which takes into account biological, physical, social and other features. The development of these provisions in all scientific fields and practical spheres is an actual trend in the progress of modern human-centered society and the state. The domestic gender paradigm evolved from the period of its rethinking after the restoration of independence, the study of the standards and practices of democratic, legal states, the study of gender terminology; the formation of a domestic democratic paradigm for the development of civil society and the state, the practical creation of legal instruments for ensuring human rights, in particular in matters of gender equality, based on European scientific approaches and legislation; formation of balanced gender legislation, in-depth study of topical issues in various scientific fields. The current decade is marked by a strategic vision of the social, economic and other benefits of inclusive gender policy, both in Western European and domestic doctrine and practice. There was a rather striking shift in the emphasis of the gender paradigm from the recognition and legal provision of total equality to inclusion. In the field of jurisprudence, the further advancement of the doctrine of gender law and international gender law, which are already emerging as new trends in jurisprudence, seems relevant. The development of specific provisions of social law becomes important. Cross-sectoral studies that take into account the provisions of law and gender sociology, psychology are expected. Studies of the relationship between the provisions of gender law and medical law are promising. The conceptual direction of research is work with the legal vision of specific tools of gender inclusion. It is expected to become the basis of legislative work. In higher legal educational institutions, appropriate courses have been introduced, programs of educational disciplines have been formed, and they should be developed. An extremely promising direction of research in the field of political science in general and public administration in particular is the formation of provisions on correlation of potential, provision of needs and effectiveness of indicators of public administration with regard to gender. In the field of pedagogic science, scientists should actively participate in the analysis of practical problems during the implementation of the Strategy for the Implementation of Gender Equality in Education until 2030. Historians have worked out a position on the genesis of the image of a woman in national history and traditional Ukrainian culture, and refuted the thesis that matriarchy reigned in Ukrainian traditional culture, the myth of the Special Ukrainian Woman-Beregyna. In this context, cross-sectoral studies at the intersection of historical and philosophical sciences, taking into account the provisions of Ukrainian studies regarding the modern vision of the Ukrainian woman, seem relevant. It is worth paying attention to the need to develop the domestic gender paradigm, taking into account authentic Ukrainian cultural and state practices. In the private sector, trainings on a gender-inclusive approach to organizing the work of companies have become relevant. They are predicted to provide important empirical experience and verification material for science. In connection with the war, Ukrainian society and the state are again at the forefront of the development of the gender paradigm. In the scientific field, the issue of the role of women in the problems of the correlation of the global right to peace, the right to peace of the people (as a political category), the right to peace of every person is actively discussed. Scientists and practitioners of the defense sphere are working on solving specific problems. Ukrainian women replace men in complex jobs and at the same time continue to fulfill biological and social roles. This outlines the prospect of forming a new vision of gender inclusion tools that will be exemplary for other European states, both empirically and practically, given the uniqueness of the struggle experience of Ukrainian society and the state in the recent history of European democratic, legal states.

KEYWORDS: gender paradigm; gender rights; gender terminology; inclusion; instrument of inclusion.